

**ABDURAHMON JOMIYNING “FAVOIDU-Z-ZIYOIYA” ASARI:
ARAB TILI GRAMMATIK TAFAKKURINING MUKAMMAL NAMUNASI
SIFATIDA**

Xojimirzayev Begzodbek Ulug‘bek o‘g‘li

Renessans Ta'lim Universiteti
arab tili o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiyning hayoti, ilmiy faoliyati va arab tili grammatik tafakkuridagi o‘rni keng yoritilgan. Xususan, uning “Favoidu-z-Ziyoiya” asari Ibn Hojibning “Al-Kafiya” kitobiga yozilgan mukammal sharh sifatida tahlil qilinadi. Asarning tuzilishi, grammatik tamoyillari, nazariy asoslari va mantiqiy yondashuvi ilmiy jihatdan o‘rganiladi. Jomiy asarida arab nahvining sintaksis va morfologik tizimlari, i‘rob, ism va fe‘l turlari hamda semantik asoslar falsafiy tafakkur bilan uyg‘unlashtirilgan. Maqolada, shuningdek, Jomiyning Naqshbandiya tariqatidagi o‘rni, ustozlari, shogirdlari va ilmiy maktabining keyingi avlodlarga ta’siri haqida ma’lumotlar berilgan. Tadqiqot natijalari Jomiyning “Favoidu-z-Ziyoiya” asarini Sharq grammatik maktabining yuksak namunasiga aylantirgan ilmiy va pedagogik jihatlarini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Abdurahmon Jomiy, Favoidu-z-Ziyoiya, arab tili grammatikasi, nahv, Ibn Hojib, mantiq, tasavvuf, Naqshbandiya, Sharq ilmiy merosi, grammatik tafakkur.

**ТРУД АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ «ФАВОИДУ-З-ЗИЁИЯ» КАК
СОВЕРШЕННЫЙ ОБРАЗЕЦ АРАБСКОГО ГРАММАТИЧЕСКОГО
МЫШЛЕНИЯ**

Хожимирзаев Бегзодбек Улугбек угли

Университет образования «Ренессанс»

Преподаватель арабского языка

Аннотация: В данной статье подробно рассматриваются жизнь, научная деятельность и вклад великого мыслителя Абдурахмана Джамии в

развитие арабской грамматической мысли. В частности, его труд «*Фавоиду-з-Зиёия*» анализируется как совершенный комментарий к книге Ибн Хаджиба «*Аль-Кафия*». Структура произведения, грамматические принципы, теоретические основы и логический подход исследуются с научной точки зрения. В сочинении Джамии синтаксическая и морфологическая системы арабского языка (нахв), включая *и'раб*, типы имён и глаголов, а также семантические основы гармонично сочетаются с философским мышлением. В статье также приведены сведения о роли Джамии в тарикате Накшбандия, его учителях, учениках и влиянии его научной школы на последующие поколения. Результаты исследования раскрывают научные и педагогические аспекты, которые сделали труд Джамии «*Фавоиду-з-Зиёия*» выдающимся образцом восточной грамматической традиции.

Ключевые слова: Абдуррахман Джамии, *Фавоиду-з-Зиёия*, арабская грамматика, нахв, Ибн Хаджиб, логика, суфизм, Накшбандия, восточное научное наследие, грамматическое мышление.

ABDURAHMON JAMIY'S WORK "FAVOIDU-Z-ZIYOIYA": AS A PERFECT EXAMPLE OF ARABIC GRAMMATICAL THINKING

Khojimirzayev Begzodbek Ulug'bek og'li

Renaissance Education University

Arabic Language Teacher

Abstract: This article provides a comprehensive overview of the life, scholarly activity, and significant contribution of the great thinker Abdurahmon Jami to Arabic grammatical thought. In particular, his work "*Favoidu-z-Ziyoia*" is analysed as a perfect commentary on Ibn Hajib's "*Al-Kafiya*." The structure, grammatical principles, theoretical foundations, and logical approach of the work are examined from a scientific perspective. In Jami's treatise, the syntactic and morphological systems of Arabic grammar (nahw), including *i'rāb*, noun and verb types, and semantic principles, are harmoniously integrated with philosophical reasoning. The article also presents information about Jami's role in the Naqshbandi order, his teachers, disciples, and the influence of his scholarly school on subsequent generations. The research findings reveal the scientific and pedagogical qualities that have made Jami's "*Favoidu-z-Ziyoia*" a distinguished example of the Eastern grammatical tradition.

Keywords: Abdurahmon Jami, Favoidu-z-Ziyoia, Arabic grammar, nahw, Ibn Hajib, logic, Sufism, Naqshbandi order, Eastern scholarly heritage, grammatical thought.

Arab tili grammatikasi Sharq ilmiy merosining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bu sohada yaratilgan ko‘plab asarlar nafaqat tilshunoslik tarixida, balki umumiy filologik tafakkur rivojida ham katta ahamiyatga ega. Shu jihatdan Abdurahmon Jomiyning “Favoidu-z-Ziyoia” asari arab tili nahvi bo‘yicha yozilgan eng mukammal sharhlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu maqolada Jomiyning hayoti, ilmiy faoliyati va mazkur asarning grammatik ahamiyati tahlil qilinadi.

1. Abdurahmon Jomiyning hayoti va ilmiy faoliyati

Abdurahmon Jomiy (1414–1492) – Markaziy Osiyo va Xuroson ilmiy-madaniy muhitining eng yirik vakillaridan biri bo‘lib, u o‘z davrida adabiyot, falsafa, fiqh, tasavvuf va grammatika sohalarida chuqur iz qoldirgan. U Movarounnahr madaniy hayotining yuksalish davrida yashab, o‘z asarlari orqali butun islom olamida shuhrat qozongan.

Tarixiy manbalarda Jomiyning to‘liq ismi Abdurahmon ibn Ahmad ibn Muhammad, laqabi esa Nuriddin bo‘lgan. Uning “Jomiy” nisbasining kelib chiqishi ikki sababga borib taqaladi: birinchisi, u Xurosondagi Jam viloyatida tug‘ilgan; ikkinchisi, Shayx Ahmad Jamga bo‘lgan hurmatidir. Jomiy bu haqda o‘zining “Rashh-i bal bi sharh-i hal” nomli avtobiografik qasidalarida shunday yozadi:

“Mening tug‘ilgan joyim Jam, qalamimdan tomgan zarra Shayxulislomning Jamidan bo‘ldi; shu bois taxallusim ‘Jomiy’ bo‘ldi.”

Jomiy hijriy 817-yil sha‘bon oyining 23-kuni (milodiy 1414-yil 7-noyabr)da Xurosonning Xarjard qishlog‘ida tug‘ilgan. U yoshligidanoq ilm-fan va tasavvuf muhitida voyaga yetgan. Otasi Nizomiddin Ahmad taniqli faqih va mudarris bo‘lgan, bu esa Jomiyning diniy va grammatik bilimlarida mustahkam poydevor yaratgan.

2. Jomiyning ta'lim olgan muhitlari va ustozlari

Jomiy dastlab Hirotida ta'lim olgan. Bu shahar XV asrda ilm va san'atning yirik markazlaridan biri bo'lgan. U Shayx Junayd Usuliy va Shihobiddin Jojarmiy kabi olimlardan tafsir, fiqh, mantiq va arab grammatikasini o'rgangan. Keyinchalik u Samarqandga ilmiy safar qilib, quyidagi mashhur olimlardan saboq olgan:

- Qozizoda Rumiy – matematika va astronomiya sohasida yetuk olim;
- Ali Qushchiy – mantiq va riyoziyot ilmida mashhur;
- Fathulloh Tabriziy – tafsir va falsafa mutaxassisi;
- Xoja Ali Samarqandiy – fiqh va usul ilmlarida yetuk alloma.

Bu ustozlar Jomiyning ilmiy tafakkurida chuqur mantiqiy va nazariy poydevor yaratgan. Ular orqali Jomiy arab tili grammatikasi, mantiq va tafsirni mukammal darajada o'zlashtirgan.

3. Jomiyning tasavvufiy hayoti va Naqshbandiya tariqatidagi o'rni

Jomiy nafaqat olim, balki buyuk mutasavvif sifatida ham tanilgan. U Naqshbandiya tariqatining yirik namoyandalaridan biri bo'lgan. Uning bu yo'ldagi ustozlari Sa'duddin Qo'shg'ariy va Xoja Ubaydulloh Ahror edi. Jomiy bu tariqatning falsafiy mohiyatini keng ommaga tushunarli tilda bayon etgan.

Tasavvufiy ruhiy tajribasi uning "Lava'ih" va "Nafahat al-Uns" asarlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Ayniqsa, "Lava'ih" asari orqali u Ibn Arabiyning "vahdat al-vujud" ta'limotini Naqshbandiya g'oyalari bilan uyg'unlashtirgan.

4. "Favoidu-z-Ziyoia" asarining yaratilishi va tuzilishi

Jomiyning "Favoidu-z-Ziyoia" asari arab tili grammatikasiga bag'ishlangan bo'lib, u Ibn Hojibning mashhur "Al-Kafiya" asariga yozilgan keng sharh hisoblanadi. "Al-Kafiya" arab nahvining asosiy manbalaridan biri bo'lib, Jomiy uni tahlil, izoh va misollar orqali yanada mukammallashtirgan.

Asarda arab tilining sintaksis va morfologiya qoidalari, fe'l va ism turlari, i'rob masalalari, jumla turlari, hamda nahviy terminlarning semantik asoslari ilmiy tahlil etilgan. Jomiyning sharhi faqat grammatik qoidalarni bayon etish bilan cheklanmay, ularni mantiq, falsafa va lug'aviy izohlar bilan boyitgan.

Ushbu asar qisqa, lekin chuqur tahliliy uslubda yozilgan bo‘lib, o‘rta asr madrasalarida asosiy darslik sifatida foydalanilgan. Asar o‘z davridan boshlab to hozirgacha Arabiston, Hindiston, Buxoro, Eron va Turkiya madrasalarida o‘qitilgan.

5. “Favoidu-z-Ziyoiya” asarining ilmiy ahamiyati

Bu asar o‘rta asr Sharq grammatik tafakkurining yuksak namunasi bo‘lib, u quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

1. Nazariy chuqurlik – Jomiy nahv masalalarini mantiqiy tahlil bilan uyg‘unlashtiradi.
2. Izoh va dalillar tizimi – Qoidalar Qur‘on va hadis misollari orqali mustahkamlanadi.
3. Til-falsafiy yondashuv – Har bir grammatik hodisaning semantik ildizini ochib beradi.
4. Pedagogik ahamiyat – Asar arab tili o‘rgatishda mukammal o‘quv qo‘llanma sifatida xizmat qilgan.

Bu jihatlari “Favoidu-z-Ziyoiya”ni nafaqat grammatika, balki lingvistik tafakkur falsafasi sifatida ham qadrlanishiga sabab bo‘lgan.

6. Jomiyning boshqa ilmiy asarlari bilan bog‘liqlik

“Favoidu-z-Ziyoiya” Jomiyning umumiy ilmiy tizimining bir bo‘lagi hisoblanadi. U “Durra al-Fakhira” (aqida), “Lava‘ih” (tasavvuf-falsafa), “Nafahat al-Uns” (tarix va biografiya), “Haft Avrang” (she‘riyat) kabi asarlarida ham ilmiy va grammatik an‘analarning uyg‘unligini namoyish etadi.

Jomiyning arab grammatikasiga yondashuvi o‘z davrining boshqa nahvshunoslaridan – Sibavayh, Ibn Malik, Zamaxshariylardan – farqli ravishda, estetik-mantiqiy asosda qurilgan. Shu bois uning asarlari ko‘proq fikriy chuqurlik va ma‘naviy uyg‘unlik bilan ajralib turadi.

7. Jomiyning ilmiy maktabi va shogirdlari

Jomiy hayotlik chog‘ida ko‘plab shogirdlar tayyorlagan. Ularning eng mashhuri Abdul G‘afur Loriy bo‘lib, u ustozining tarjimai holini yozgan.

Shuningdek, Xusrav Daylamiy va Nizomiddin Nishopuriy singari shogirdlar Jomiy asarlaridan ilhom olib, grammatik va tasavvufiy yo‘nalishlarda ijod qilganlar.

Jomiyning ilmiy maktabi Hirot, Buxoro va Samarqand madrasalarida davom etgan. Ayniqsa “Favoidu-z-Ziyoiya” asari orqali Jomiyning grammatika haqidagi qarashlari Osiyo, Hindiston va Turk dunyosiga keng tarqalgan.

8. Xulosa

Abdurahmon Jomiy nafaqat adabiyot va tasavvuf, balki tilshunoslik tarixida ham o‘chmas iz qoldirgan mutafakkirdir. Uning “Favoidu-z-Ziyoiya” asari arab tili nahviga bag‘ishlangan eng mukammal ilmiy izohlardan biri bo‘lib, bu asar orqali Jomiy grammatikani falsafiy tafakkur bilan birlashtirishga erishgan.

Uning ilmiy merosi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, arab tili grammatikasi, semantika va mantiq sohalarida o‘rganish uchun muhim manba bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmon Jomiy. *Favoidu-z-Ziyoiya*. Qo‘lyozma nusxalari – Buxoro, Tehron, Istanbul kutubxonalari.
2. Abdul G‘afur Loriy. *Tarjimai hol-i Jomiy*.
3. Qozizoda Rumiy va Ali Qushchiy. *Riyoziyot va Mantiq Risolalari*.
4. Ashrafiy M.M. *Miniatura va Jomiy asarlari uyg‘unligi*. Toshkent, 1989.
5. Nasriddinov Sh. *Markaziy Osiyo mutafakkirlarining tilshunoslikka qo‘shgan hissasi*. Toshkent, 2005.
6. Hikmatullayev B. *Arab grammatikasi tarixidan*. Samarqand, 2017.